

„MÁSOK SZEME LÁTTÁRA ERŐSZAKOLTAK MEG MINKET NAP MINT NAP”¹

TÖMEGES NEMI ERŐSZAK RUANDÁBAN A NÉPIRTÁS ALATT

LATOR ANNA

*„Nem az ősi törzsi indulatok fékevesztett kitöréséről van szó...
A gyűlöletet és a félelmet egy modern elitréteg szándékosan
állította saját szolgálatába hatalma megtartásáért.”²*

/Leave None to Tell The Story/

A gyakran Kelet-Afrika Svájca néven is emlegetett mintegy 26 ezer négyzetkilométeres országban, Ruandában körülbelül 800 ezer ember vesztette életét 1994-ben. A főként a többségi hutu csoport által a tuszik és mérsékelt hutuk megsemmisítésére irányuló népirtás és a harc valamivel több, mint három hónapig tartott.³ Bár a világsajtóba gyakorlatilag tisztán etnikai konfliktusként vonult be a ruandai népirtás, utólag tudjuk, hogy számos tényező – mint a hatalmas népsűrűség, föld- és élelmiszerhiány, korrupció, világgazdasági tényezők stb. - és egy céltudatos, eredetmítoszt hangsúlyozó gyűlölet-propaganda együttesen vezetett a véres konfliktusig (Diamond 2009:305-21).⁴ Annak ellenére, hogy a tuszi állattenyésztők, a hutu földművesek – és a vadászó tuák, akik körülbelül a társadalom 1%-át alkották – közt inkább gazdasági, mint etnikai eltérés volt, az addig valamilyen mértékben átjárható kategóriákat – ahogy T. Horváth Attila fogalmaz – „a gyarmati törvénykezés merev etnikai címkévé változtatta” (T. Horváth, 2008) a huszadik század első felében. Később, a média által is gerjesztett gyűlölet mentén meghatározott ország az ezredfordulóhoz közelítve, 1994. április 6-án – amikor az 1973 óta hatalmon lévő hutu Juvénal Habyarimana gépét lelövik - jutott el a történelem egyik legbrutálisabb népirtásához. A genocídiumhoz, amelyben katonák és civilek, szomszédok és rokonok estek egymásnak kapával, bozótvágo késekkel és szögesbotokkal (Diamond, 2009: 305-21). A véres száz nap alatt becslések szerint körülbelül 250 ezerre tehető – a főként tuszi nők ellen elkövetett – szexuális erőszakcselekmények száma,⁵ a tragédia ezen aspektusa mégsem kapott megfelelő figyelmet. A nemi erőszak mint háborús fegyver „alkalmazása” a legtöbb háborúra – például az 1990-es évek elején a délszláv háborúban a szerbiai muszlimok ellen, vagy a II. világháborúban

náci japán katonák által Nankingban elkövetett tömeges nemi erőszak – jellemző, ugyanakkor indítékai, elkövetői, mintázatai és mértéke nem ugyanaz. Lényeges mindez azért, mert nem mindegy, hogy milyen és mekkora távú nyomokat hagy a társadalomban egy konfliktus, és hogy milyen módon dolgozható fel a trauma – ha egyáltalán feldolgozható. Fontos szerepet játszanak ezek a tényezők a közösség újjáépítésében: mennyire széles réteget érintenek az események; milyen hatással vannak testi-lelki egészségükre; hogy az elkövetők és az áldozatok tovább élnek-e egymás mellett ismerősként, szomszédként; hogy miként kezeli a bűnöst, és miként a stigmatizált áldozatot az adott társadalom – mind hatással vannak a továbbélésre. Ruanda a genocídium óta eltelt huszonkét évben komoly erőfeszítéseket tesz a nők – és nem csak traumatizált nők – felzárkóztatásáért. A népirtás alatt elkövetett nemi erőszak mértékéből és mintázataiból azonban látni fogjuk, hogy az események mélyebb sebeket ejtettek az érintetteken annál, hogy generációjuk továbblépjen. A genocídium utáni évek adataiból pedig azt is megállapíthatjuk, hogy az extrém módon magas nemi erőszak mögött meghúzódó okok nem múltak el nyomtalanul a társadalomból.

A szexuális erőszak jogi háttere

Bár az Egyesült Nemzetek Szövetsége (továbbiakban: ENSZ) jóvoltából – és mert a hutuk egy pillanatig sem titkolták céljait és tetteiket –, a tagállamok már 1993-ban nagy valószínűséggel tudták, hogy mire készül a ruandai kormány – szemben például a nácik megsemmisítő táboraival –, mégis a mélysárlások módszeres megkezdése után még ötven napig halogatták a népirtás tényének elismerését. Történt mindez azért, mert a második világháború után a népirtás büntetének megelőzésére és megbüntetésére elfogadott 1948-as egyezmény⁶ értelmében kötelességük lett volna beavatkozni a genocídiumba. Az egyezmény az alábbiak szerint definiálja a népirtást: „*valamely nemzeti, népi, faji vagy vallási csoport, mint olyan, teljes vagy részleges megsemmisítésének szándékával való elkövetését érti*”. Az ENSZ-nek pedig tudomása volt róla, hogy 1993-ban a hutu vezetés összeírásokat végzett a lakosságról az ország északi részén, majd szisztematikusan lemészárolták az ott élő tuzsikat (Gutman és Rieff, 2002: 359-361). Az ENSZ tudomására jutott események, a megismert dokumentumok, illetve az előzetesen importált több százezer bozótvágó kés (Diamond, 2009: 309) a bűncselekmény előre megfontoltságát jelzi (Gutman és Rieff, 2002: 359).

A háborúkat és népirtásokat „kísérő” tömeges nemi erőszak ugyan már évszázadok óta háborús bűnnek számít, azonban csak a Boszniában az 1990-es évek elején elkövetett szexuális erőszak idején merült fel, hogy ezek az események emberiség ellen elkövetett bűncselekménynek számítanak, és az előre eltervezett népirtás egyik elemét alkotják. A külföldi sajtó számára akkor válnak érdekessé ezek az események, amikor tudósítók bemutatják az áldozatokat, akik megerősítik az addig érkezett híreket a tömeges nemi erőszakról és szexuális rabszolgaságról (Uo: 377). Noha a módszeres nemi erőszak a nemzetközi jogban nem jelent önálló bűncselekményt, mégis fontos tényező a népirtás vádjához szükséges szándékosság meghatározásában

(Uo: 381). Ugyanakkor a Volt Jugoszlávia Nemzetközi Büntetőtörvényszéket létrehozó 1993-as ICTY Statútum 5. cikke⁷, a Ruandai Nemzetközi Büntetőtörvényszéket létrehozó 1994-es ICTR Statútum 3. cikke⁸ és az állandó Nemzetközi Büntetőtörvényszéket létrehozó 1998-as Római Statútum 7. cikke⁹ már bizonyos minősített esetekben az emberiesség elleni bűncselekmények közé sorolja a nemi erőszakot.

A 20. századi történelem során a különböző szervezetek is többféleképpen határozták meg a módszeres nemi erőszakot: vannak esetek, amelyben „háborús fegyvernek”, és van, hogy az „etnikai tisztogatás eszközeként” nevezik (Uo). Ruandában azonban – a később vizsgált nankingi és boszniai esettel szemben – úgy használták háborús fegyverként és az etnikai tisztogatás eszközeként a nemi erőszakot, hogy előzetesen az elpusztítani kívánt tuszi csoport dehumanizálására felépített propaganda-gépezetben *kiemelt szerepet szántak a tuszi nők ellen irányuló narratívának* –lealacsonyításukkal erősítve a demoralizáló retorikát. Mindezt pedig legjobban a hagyományos kultúrába ágyazva tudták megtenni.

Miért vált ennyi nő nemi erőszak áldozatává? -

A nőkép a hagyományos ruandai társadalomban

Ahogy az afrikai kultúrák többségében, Ruandában is jellemzően férfi dominanciájú társadalommal találkozunk, ahol a nő a férfi rokonságához tartozik - házasság előtt apja családjához, később pedig férje, és bizonyos esetekben fiúgyermeké családjához. A leszármazási rendszer miatt a nők általában nem is rendelkeznek önálló, például föld - tulajdonnal, férfi rokonaik feladata gondoskodni róluk. (Diamond, 2009: 316). A huszadik században a ruandai nők feladatai olyannyira a háztartás és az anyaszerep körül határozódtak meg, hogy arányuk a közigazgatásban és a privát szektorban is jelentősen alacsonyabb volt, mint a férfiaké.¹⁰

Az alárendelt, kiszolgáltatott pozíciót jól példázza az Emberi Jogi Figyelő (Human Rights Watch) 1996-ban kiadott tanulmánya, amely egy Kigaliban tevékenykedő szervezet munkatársát idézi: „*A lányokat kiskoruktól kezdve az anyaságra és a feleségszerepre tanítja édesanyjuk. A nőknek a házról kell gondoskodnia és a földeken kell dolgoznia. Számptalan viselkedésformát meg kell tanulnia, mint a távolságtartó attitűd vagy a behódolás...A család értéke, hogy hány fiúgyermeké van.*” (Nowrojee, 1996: 20). A tanulmány rámutat arra is, hogy ez a fajta berendezkedés játszotta a legfőbb szerepet az ország túlnépesedésében. Jean Hatzfeld *A bozótvágó kések évszaka*¹¹ című kötetében egy interjúalánya, Pancrare így mesél a ruandai nők státuszáról és a genocídium alatti események jellegéről: „*Azt hiszem, hogy a nőket a férjük irányítja. Ha egy férfi reggel elmegey ölni, és este, amikor ennivalóval tér haza,*

„Az ENSZ tudomására jutott események, a megismert dokumentumok, illetve az előzetesen importált több százezer bozótvágó és a bűncselekmény előre megfontoltságát jelzi.”

az asszony meggyújtja a tüzet a lábas alatt, az bizony azt jelenti, hogy a nő támogatja az urát, a hagyományoknak megfelelően.” (Hatzfeld, 2006: 121) Míg makroszinten elnyomást és hátrányt, addig mikroszinten gyakran fizikai bántalmazást is szenvedtek a nők: a ruandai kormány jelentése szerint átlagosan a nők ötöde vált családon belüli erőszak áldozatává férfitartnerétől a '90-es évek környékén (Nowrojee, 1996: 20). A nők ilyen fokú alárendeltsége a tuszik ellen általában kialakult gyűlölettel együtt könnyen vezetett oda, hogy a kisebbségi csoport nőtagjai elképesztő számban váljanak célponttá.

Az 1962-es függetlenedés utáni hutu vezetés folyamatosan gerjesztett hutu-tuszi szembenállása az 1980-as évek végére érte el azt a pontját, amikor a nyílt gyűlöletkeltés a média mindennapi rutinjává vált, a '90-es évek elején pedig már csoportos gyilkosságok is előfordultak (Gutman és Rieff, 2002: 359-61). Mindebben a legfontosabb szerepet az játszotta, hogy az elképesztően szegény, eladósodott ország korrump rezsimje támogatottságának csökkenésével egy időben az országba folyamatosan próbált visszatérni az Ugandában – főként a függetlenedés környékén elmenekült tuszikból - alakult Ruandai Hazafias Front (Rwandan Patriotic Front, továbbiakban: RPF), hogy átvegye a hatalmat, vagy legalábbis repatriálhassa a környező országokban élő menekülteket (Biedermann, 2015: 78-79). A kolonizáció idején előnynek számító arisztokratikusnak (magas, kecses, világosbőrű, jómódú) vélt tuszi megjelenés és attitűd erre az időre vált a gyűlöletpropaganda legfontosabb negatív felhangjává. Innentől kezdve a legkülönbözőbb eszközöket bevetve fosztották meg emberi mivoltuktól a tuszi kisebbséget a hutu szélsőségesek: szisztematikusan kiszorították őket a közigazgatásból, csótányoknak és kigyótestű, emberfejú lényeknek ábrázolták őket. A gyűlöletkeltés és dehumanizáció minél hatékonyabb és szélesebb körű elterjesztéséhez lelkes segítséget kaptak a kormánypárti újságoktól, az írástudatlanok eléréséhez pedig egyes rádióadóktól. Ezeken a platformokon előszeretettel és módszeresen használták a tuszi nők negatív reprezentációját. Az alapvetően kialakult sztereotípiá szerint a tuszi nők szebbek, csábítóbbak hutu társaiknál, szexualitásra és gyönyörre teremtettek, ugyanakkor lenézik a hutu férfiakat, és csak saját csoportjuk érdekében lépnek velük bármilyen szexuális kapcsolatba. A kinyarwanda nyelv *bizungerezi* jelzővel is illette a tuszi nőket, melynek jelentése: gyönyörű és kívánatos. Az újságokban karikatúrákon az országban állomásozó ENSZ békefenntartókkal szexuális kapcsolatba lépő csábítókként is ábrázolták őket. A hutu férfiaknak tehát minden módon tartózkodniuk javasolt tőlük, ha nem szeretnének „eszközzé”, „áldozattá” válni, akiket a tuszi hatalomátvétel szolgálatába állítanak.

Le sang et le sexe. Les "horreurs de la guerre attribuées au FPR
(Kamarampaka, 7. avril 1993, n° 15, p. 14)

- Les Inkotanyi ont travaillé à Ruhengeri.

1. A képen az RPF háborúban elkövetett borzalmait ábrázolják.¹²

2. A képen tuszi nők csábítják el az ENSZ békefenntartóit, köztük Romeo Dallaire tábornokot.¹³

A keresztény ország hutu vezetése a vallás erejét is szolgálatába állítva egyrészt gyakran az ördöghöz a hasonlította a tuszikat: a Kangura című lap 1990-ben kiadott és ikonikussá vált tíz parancsolata az egész tuszi közösségre, illetve kifejezetten a nőkre célozva tartalmazott utasításokat a hutuknak:

- „Minden hutunak tudnia kell, hogy a hutu nők sokkal inkább illőek hozzájuk, és megfelelőbbek családjának. Ők talán nem szépek, jó titkárnők és nem hálásabbak?
- A hutu nőknek ébernek kell lenniük, és oda kell figyelniük férjükre, testvérükre és fiaikra.” (Nowrojee, 1996: 17).

Másrészt kihasználva a lakosság egyházba vetett hitét, a népirtás alatt a templomokban összegyűlt – vagy összehívott – tuszikat szisztematikusan halomra ölték, a nőket pedig csoportosan megerőszakolták.¹⁴

A népirtás alatt elkövetett szexuális erőszak mintázatai

Ruandában egyrészt azért erőszakolták meg a kisebbségi csoporthoz tartozó nők tízezreit, mert azt a terror és a teljes pusztítás szolgálatába állították. Rebecca Tinsley, a *Network for Africa* alapítója megjegyzi, hogy a nők tömeges szexuális bántalmazása kulcsfontosságú szerepet játszik egy társadalom pusztításában, hiszen annak gyökerét „téli ki” a nők „megbecstelenítésével”.¹⁵ Másrészt a totalitásra törekvést ebben az esetben kiegészítette az előzetesen gerjesztett düh, a parancs és a hutu férfiak kisebbségi komplexusa, és így szexuális frusztrációja, amely ezekre a cselekedetekre sarkallta őket. A nemi erőszak mintázatainak feltérképezéséhez és megrajzolásához főként áldozatok vallomásaira, illetve az azokra alapozott anyagokra támaszkodom. A feldolgozott elbeszélésekből világosan látszanak a „forogatókönyvek”, ugyanakkor néhány eltérő esettel is találkozhatunk.

Tuszi	81
Többszörös/több ember által elkövetett nemi erőszak	55
Feltehetőleg egyszer	9
Kényszerházasság	25
Terhesség	12
HIV-pozitív	33
HIV-negatív	1
Ismeretség	14

▲ 1. táblázat: Az ENSZ 2009-ben készített interjúinak statisztikája¹⁶

Az ENSZ oldalán, amelyen 86 darab, a népirtás után 15 évvel felvett vallomás található, 15 nem tesz említést nemi erőszakról, a maradék 71 áldozat vallomásaiból 10 pedig további családtagokon elkövetett szexuális erőszakra következtethetünk, így összesen 81 esettel dolgoztam. Az interjúk adatait azonban fenntartással kezelem, mert azokat a.) 15 évvel a népirtás után vették fel, b.) nem ismeretesek az adatfelvétel körülményei, c.) számos adat - például az életkor - nem mindegyik vallomásból derül ki és d.) mert eltérő mintát mutat az elfogadott statisztikákhoz képest: a nemi erőszak és a teherbeesés valószínűsége a Noworjee és Straus által is hivatkozott statisztika szerint 100 esetből 1. Az általam vizsgált 81 esetből azonban 12-en estek teherbe saját bevallásuk szerint, ami jelentős eltérésnek nevezhető. Az interjúk adatait tehát fenntartással kezelem, mégis rendkívül hasznosak az események egyes részleteinek felderítésében. A legtöbb szakirodalom 250 ezer és 500 ezer között becsli a nemi erőszakcselekményszámát, fontos viszont megjegyezni, hogy ez közel sem egyezik a megerőszakolt nők számával. Az ENSZ 100 ezer és 250 ezer között állapítja meg ezt a számot.

A népirtás 15. évfordulója alkalmából felvett interjúk megrázó vallomásai szerint a tuszi nőket jellemzően többen és többször is megerőszakolták, gyakran nyilvánosan. A megkérdezettek közül huszonötven meséltek arról, hogy „házasságra” kényszerítették, és hosszabb ideig – akár hónapokon keresztül – vagy „csupán” pár napig fogva tartották és szexuálisan kihasználták őket. Ezekben az esetekben az sem volt ritka, hogy nem egyedüli nőként, hanem más fogva tartottakkal, vagy akár a fogvatartó feleségével éltek egy fedél alatt. A 81 megerőszakolt nő közül 9 esetben feltételezhető, hogy „csak” egy elkövető volt. A nemi erőszakot főként az *Interahamwe* tagjai követték el, 14 nő nyilatkozott arról vagy utalt rá, hogy előzetesen ismerte az elkövetőt.¹⁷ Az áldozatok közül 33 tudja magáról biztosan, hogy HIV-fertőzött, többen utaltak rá, hogy valószínűnek tartják, hogy fertőzöttek, és csak egyetlen nő nyilatkozott negatív eredményről.

Az Emberi Jogi Figyelő 1996-os átfogó tanulmánya a Család- és Nőügyi Minisztérium¹⁸ UNICEF-fel közösen végzett kutatására hivatkozik, amelyben 304 megerőszakolt túlélő vallomását dolgozták fel. Az interjúk statisztikája szerint az áldozatok átlagéletkora 24 év volt (főként a 16-26 évesek estek áldozatul), és a megkérdezettekről összességében az állapítható meg, hogy 63,8%-uk fiatal, egyedülálló nő volt (Nowrojee, 1996: 23).¹⁹

Az ország mérete és a szervezettség ellenére nem mindenhol kezdődött meg egy időben a mézárulás. Vallomások arról számoltak be, hogy sokan előre tudták – akár hetekkel is, miközben folytatták a napi rutint, iskolába jártak stb. –, hogy közelednek gyilkosaik. A Genocide Archive of Rwanda weboldalon található térkép emlékhelyei szerint a mézárások leginkább az ország déli részében történtek²⁰, feltehetőleg főképp azért is, mert az ország északi, Ugandával határos része az RPF által ellenőrzött terület volt. Ezt megerősíti Scott Straus elemzése is, amelyben térképén jelöli, hogy Ruanda északi részén vagy nem volt népirtás, vagy nincs róla adat. Látható továbbá, hogy Kigali környékén és az ország keleti részén gyakorlatilag április elején lezajlott a pusztítás (Straus, 2006: 56). A népirtás és a nemi erőszak pedig kéz a kézben jártak 1994 hosszú esős évszakában. A feljebb vázolt ideológia miatt, és a vallomások tanúsága szerint főként tuszi nők váltak nemi erőszak áldozatává, ugyanakkor – bár jóval kisebb arányban – hutu nő is célponttá válhatott, ha tuszi házastársa volt vagy tuszikat bújtatott otthonában. A nemi erőszakot jellemzően a hutu milícia, az *Interahamwe* és a hadsereg – csak úgy, mint a gyilkosságokat – parancsra követte el. Az *Interahamwe*-t gyakran reményvesztett hutu férfiakból toborozták, akiket részben a propaganda és a kényszer, részben az áldozatok vagyontárgyainak eltulajdonítása, részben pedig az étel és az alkohol „könnyen” rávett az erőszakos bűncselekmények elkövetésére. A földműves többség kezében pedig már fegyvereik, a kapa és a bozótvágó kés is gyakran ott volt. (Diamond, 2009: 305-21) A Habyarimana-rezsim alatt szerveződött közigazgatási rendszer segítségével gyilkosok és erőszaktevők napi rutin-szerűen végezték „teendőiket”: „Reggel hatkor ébredtünk. Sült húst ettünk és más tápláló kosztot, mert aztán nagy utakat kellett megtennünk. Összehangoltan dolgoztunk, nehézségek nélkül”- számol be az egyik elkövető.²¹ Elkövetők továbbá arról is mesélnek, hogy a parancs

mintegy „mentesítette” őket a felelősség alól, szinte fel sem fogták mit művelnek, gyakran ismerőseikre sem tudtak emberként tekinteni. *„Ölni nagyon nyomasztó, még egy állatot is, ha neked magadnak kell eldöntened, hogy le fogod ölni. De ha a hatóságok parancsának engedelmeskedel, ha kellőképpen fogékonyra tettek, ha húznak és löknek, ha látod, hogy az öldöklés totális lesz, és számodra semmilyen következménnyel nem jár, akkor megnyugodol.”*²² Hatzfeld egy másik interjúalánya azt is megfogalmazza, hogy már az sem számított, ismerős-e az áldozat: *„Kezdetben túlságosan föl voltunk tüzelve ahhoz, hogy gondolkodjunk. Későbbben pedig már nagyon hozzászoktunk. Abban az állapotban, amiben voltunk, semmit nem jelentett nekünk arra gondolni, hogy mi mostan a szomszédainkat vágjuk le, az utolsó szálig. Ők már nem a mi régi jó szomszédaink voltak, akik odanyújtották az italoskannát a kocsmában, hanem önekik most már nem kellett volna itt lenniük.”* (Hatzfeld, 2007: 52) Az interjúk szerint nem csak parancsot kaptak a gyilkolásra toborzott katonák, hanem a csapatszellem és az árulás bélyegétől való félelem is hajtotta őket (Uo: 253.)

Ugyanígy „trenírozták”, és kaptak felhatalmazást feletteseiktől a hadsereg és az Interahmwe tagjai a környékükön elpusztítani kívánt csoport nőtagjainak szexuális bántalmazásra: *„A polgármester azt mondta, azt teszünk veletek, amit akarunk”* – hangzott a kijelentés egy elkövetőtől – számol be Darlene, az ENSZ 2009-ben felvett vallomásainak egyik interjúalánya.²³

Ebben az időszakban 145 *commune* (igazgatási egység) létezett Ruandában, élükön a *burgomasterrel*, aki polgármesterként irányította és szervezte egységét, a népiertás alatt pedig a milíciát. Rajta keresztül a parancs eljutott a végrehajtókhoz, hogy *„tisztítsák meg saját körzetüket”,* és pusztítsák el a tuszikat minden eszközzel.²⁴ Ebben a szervezeti struktúrában nem meglepő tehát, hogy az áldozatok gyakran ismerték az elkövetőket. Az ENSZ 2009-es felvételének egyik interjúalanyát, Violet szomszédai erőszakolták meg: *„A gyilkosok először az idősebb nőket választották ki, megerőszakolták, majd megölték őket. Minket a hasonló korú barátainkkal elkülönítettek, és eladtak egy másik csapat gyilkosnak. Licitálniuk kellett, és aki a legtöbbet fizette, az kapott meg. Egy gyilkos 1000 ruandai franc-t fizetett értem. Két hétre tartott meg, és minden nap megerőszakolt. Amikor megunt, ő is eladott 1000 ruandai franc-ért egy másik gyilkosnak. Az összes férfit ismertem. A szomszédaink voltak.”*

A több tíz tagból álló *Interahamwe*- csoportok útzáratokat hoztak létre, ahol ellenőrizték az azon áthaladó emberek törzsi hovatartozását, és e szerint jártak el velük: a hutukat továbbengedték, a tuszikat megölték – a nőket esetenként „megtartották”. A szexuális erőszak áldozatai beszámolnak arról, hogy ha nem is ezeken a helyeken tartották fogva őket, gyakran hurcolták őket ide, és a fegyveresek egymás után, nyilvánosan követtek el szexuális erőszakot rajtuk. A milícia tagjai faluról falura, házról házra jártak, közben átfésülve a bozótokat, mocsarakat is tuszik után kutatva. Vanenciát például az egyik iskolában erőszakolták meg, ahová búvóhely reményében menekült: *„Április 11-e éjszaka gyilkosok jöttek az iskolába, és kiválasztották a lányokat, akiket aztán egész éjszaka erőszakoltak. Szerencsétlen voltam, mert a lányok közt voltam. Egész éjjel, egyik a másik után. Üvöltöttünk a fájdalomtól. Aztán hajnalra nem tudtunk többet sírni.”*²⁵

Elkövetők és túlélők vallomásai is említik, hogy az erőszakot gyakran alkohol és drog befolyása alatt hajtották végre a hutu szélsőségesek. Az ENSZ 2009-ben gyűjtött interjúnak elemzése²⁶ szerint általában a férfiakat ölték meg legelőször, majd a gyerekeket, az idősebb nőket, és végül a fiatal asszonyokat, lányokat.²⁷ A nőknek végig kellett nézniük családjuk lemészárlását,

mielőtt őket is bántalmazták – mesélik. A tuszi nőknek az életben maradásra némi túlzással – tehát két lehetőségük volt: vagy kézről kézre adták őket (gyakran pénzért, licitre bocsátva) a milícia tagjai, és „kényszerházasságban” egy hutu férfi otthonában vészelték át a vérengzés heteit vagy legalábbis egy részét, vagy szexuális rabszolgaként a fegyveresek bázisán, iskolákban, irodákban, útzáraknál bocsátották őket mindenki számára „használatra”.²⁸ Ezeken a helyeken általában az összes ott lévő férfi erőszakot követett el rajtuk. Az abuzált lányok és asszonyok beszámoltak arról is, hogy a megaláztatások esetenként azzal kezdődtek, hogy meztelenül kellett sétálniuk bántalmazóik előtt. Vallomásokból tudjuk azt is, hogy az erőszaktevő hutuk gyakran szavakba öntötték indítékaikat a nemi erőszak előtt vagy közben: „*Kíváncsiak vagyunk, mennyire »édesek« a tuszi nők valójában*”; „*Ti, tuszi nők azt gondoljátok, túl jók vagytok nekünk*”; „*Meg akarjuk tudni, milyen egy tuszi nő egy hutuhoz képest*”; „*Ha béke lenne, soha nem fogadnál el*” (Noworjee, 1996: 20). Előfordult, hogy a nemi erőszakot és szexuális bántalmazást pisztolycsővel, szögesbottal és kihegyezett fadarabokkal követték el, de megtörtént, hogy az áldozatot egyéb testrészein is megvágták, megcsonkították, sőt az is, hogy savval öntötték le.

Bár a nemi erőszakból származó HIV-fertőzések aránya nehezen becsülhető, tudjuk, hogy sokan váltak vírushordozókká a már egyébként is nagy arányban fertőzött népességben. A keresztény ország egyedülálló fiatal lányai könnyen tudnak következtetni a betegség forrására, hiszen feltehetőleg a nemi erőszak előtt nem volt még szexuális kapcsolatuk, ahogy erre az ENSZ 2009-es felvételének egyik interjúalánya is utal. A Nemzeti Demográfiai Iroda becslése szerint 2000 és 5000 közötti „Interahamwe gyerek” született a népiirtás alatt elkövetett szexuális erőszakból (Uo: 3).

A nemi erőszak mintázatai nemzetközi viszonylatban – Bosznia és Nanking esete

Noha a megbélyegzés, kirekesztés és a szégyenérzet miatt rengetegen nem beszélnek róla, de a legtöbb háború áldozatainak beszámolóiban legalábbis utalásokat találunk nemi erőszakra. A tömeges szexuális erőszak tehát konfliktus idején a totalitásra törekvés gyakori eszköze, ugyanakkor miértje, mikéntje és hatásai eltérőek lehetnek. Anélkül, hogy mély elemzésbe bocsátkoznánk, a ruandai példát két olyan nemzetközi esettel összevetve vizsgálom, amelyek mind eltérő, mind hasonló motívumokat mutatnak a szubszaharai ország esetével. Az egyik a második világháború alatt Kínában, „Nanking meggyalázása” néven is ismert mészárlás, a másik pedig a

„A milícia tagjai faluról falura, házról házra jártak, közben átfésülve a bozótokat, mocsarakat is tuszik után kutatva.”

ruandaival nagyjából egy időben történt szexuális bűncselekmények a délszláv háborúban. Az elsőként említett ázsiai esetben a túlnépesedett, gazdasági problémákkal küzdő Japán azért támadta meg 1937-ben Kínát, hogy területet szerezzen tőle. A katonák Nanking felé már szabadjára engedték indulataikat a kínaiakkal szemben, és mire elérték a várost, már fékezhetetlen gyilkos indulatok tomboltak bennük.²⁹ Iris Chang átfogó tanulmányában, a *The Rape of Nanking* című kötetben részletesen sorolja a gyűlölet végeláthatatlan variációinak megnyilvánulását. A megerőszakolt nők számarányát – de az összes áldozat számát is – problémás becsülni, egymástól százezrekkel eltérő számokkal találkozunk az elemzések során –attól függően is, hogy japán vagy kínai narratívával állunk szemben. A Nankingi mézszárlással kapcsolatban a legvalószínűbb adat, hogy körülbelül 260-350 ezer ember halt meg és 20-80 ezer nőt erőszakoltak meg (Chang, 1997: 6). A kínai nőknél – számukra – ismeretlen japán katonák tömegesen követték el a nemi erőszakot. Az egyik katona így számolt be tetteikről: „*Nem számított, hogy idős vagy fiatal, nem menekülhettek a nemi erőszak elől...mindegyiküket 15-20 katona bántalmazta szexuálisan*” (Uo: 49). A katonák úgy vélték, a szűz lányok meggyalázása csataerőt ad számukra, ezért előfordult, hogy hajukat, szőrzetüket összegyűjtötték és amulettként viselték később. A hadsereg tagjai gyakorlatilag mindenkit megölték a nemi erőszak után. A körülbelül két hónapig tartó vérengzés során a szexuális bűncselekményeket és a gyilkosságokat példátlan kínzások kísérték, melyben nem kímélték sem a nőket, sem a férfiakat: a nőknek levágták a mellét, a férfiakat lányukkal, anyjukkal való közönségre kényszerítették, kasztráltak, perzseltek, tankkal hajtottak át rajtuk, vilanyoszlopokon „keresztre feszítették” őket, felgyújtották, kinyomták a szemüket, kutyákkal tépettek szét embereket és nyelvüknél akasztották fel az áldozatokat (Uo: 6, 87-88). A japánok részéről a totális pusztításra törekvés mellett az elszabadult indulatok is a véres bűncselekmények mozgatórugói közt voltak. A „tiltott gyümölcs” megszerzésének és leigázásának vágya, a „revans” viszont sokkal kevésbé játszott szerepet, mint a Ruandában előzetesen feltűzött gyűlölet és szexuális frusztráció vezette tömeges nemi erőszak esetében.

Boszniában, a délszláv háborúban részben hasonló volt a helyzet, mint Ruandában, ahol az azonos területen élő – főként szerbek – követték el a vérengzéseket és a nők megalázását a gyakran szomszédként ismert bosnyákok ellen. A szexuális erőszak elkövetésére az indíttatásuk azonban némiképp itt is eltért a ruandaitól, hiszen vallomásokból arra következtethetünk, hogy a nemi erőszak – miközben szintén az etnikai tisztogatás szolgálatában állt – a bosnyák nők teherbeeljését is célozta.³⁰ Szlobodan Milosevics szerb államfő és a horvát Franjo Tudjman az 1990-es évek elején homogén etnikumú államterveket szorgalmazott. Milosevics olyan háborút indított tehát, amelyben erőszakkal, deportálásokkal képzelte el a tisztogatást, vagyis itt sem etnikai konfliktusról, hanem politikai célokról volt szó. (Gutman és Rieff, 2002: 77-78). Ahogy Roy Gutman és David Rieff szerzőpáros *Háborús bűnök* című könyvében fogalmaz: „*Bosznia-Hercegovinában a nőket megszegyenyítés és demoralizálás céljából erőszakolták meg, részeként a programnak, hogy terrorizálják a lakosságot, elűzzék a nem kívánatos »többi« etnikumot, és erősítsék*

a hadsereg morálját. Széleskörű, módszeres (sőt, stratégiai) hadjárat volt, melyet a hatóságok bátorítottak.” (Uo: 381). Az évekig elhúzódó háborúban körülbelül 20-60 ezer nőt bántalmaztak szexuálisan, jól ismerve annak bomlasztó hatását a muszlim közösségre nézve. A háború egészéről a Konfliktuskutató Intézet *Háborús Bűnök Boszniában* című anyaga nemzetközi forrásokra hivatkozva úgy nyilatkozik, hogy „*az esetek majdnem 90 százalékában a tettesek szerbek, 6-10 százalékban horvátok, 4-8 százalékában bosnyákok voltak.*”³¹ Az elkövetők főként a boszniai szerb haderőből és az oldalukon harcoló szerb szabadcsapatokból kerültek ki, a gyűlöletkeltést pedig – Ruandához hasonlóan – a média ereje is támogatta. 1992 áprilisában került sor az első nagyobb mérszárlásra, amikor civileket és helyi muzulmán vezetőket hurcoltak el házukból, hogy kivégezzék őket.³² Később koncentrációs táborokat hoztak létre, tömeggyilkosságokat hajtottak végre, melyeket gyakran kínzások kísérték, és olyan helyiségeket jelöltek ki, ahol a tömeges nemi erőszakot elkövették (Gutman és Rieff, 2002: 80). A nőket, néha nők tucatjait a katonák és az irreguláris katonák rabszolgaként (háztartási feladatokra is kényszerítve), szexrabszolgaként tartották fogva ezeken a helyeken. A Múlt-kor című online folyóirat szám szerint 34 ilyen létesítményről ír, amiből egy horvát és egy bosnyák, továbbá megjegyzi, hogy a CIA szerint a szerb vezetés legalábbis hallgatólagosan beleegyezett ezekbe a támadásokba, és heteken vagy hónapokon át tömegesen bántalmazták a nőket. Az áldozatok leggyakrabban 15-35 éves nők voltak, akiket esetenként orvosi vizsgálatnak is alávetettek, hogy nem szednek-e fogamzásgátlót, illetve ha teherbe estek, elkülönítették őket, hogy ne tudják elvetetni a magzatot, és kihordják „szerb gyerekeiket”.³³ Ben Kiernan *Blood and Soil* című könyvében 200 ezerre teszi a muszlim áldozatok számát Boszniában (Kiernan, 2007: 589) A szerző idéz egy 1987-es cikket, amelyben már az európaiak ellenségeként állítják be a jugoszlávok az országban élő a muszlimokat. Az idegenellenesség csíráit tehát itt is elültették pár évvel a véres hadjárat előtt.

Mindhárom országban – itt Nanking esetében Japánra gondolok – gazdasági problémák is megelőzték az erőszakot, és mindhárom esetben egy felülről gerjesztett gyűlölet eszkalálódott véres konfliktusig. Sőt, a japánokat és a ruandaiakat egyértelműen uszították a nemi erőszakra is. Mind a boszniai, mind a ruandai vérengzést és nemi erőszakot saját területen hajtották végre az ott élő katonák és a katonákhoz csapódó harcosok etnikai tisztogatás céljával. Ezzel szemben a japánok nem a teljes kínai nép elpusztítására törekedtek, hanem egy terület leigázására. A legfontosabb konklúzió, amely levonható a három esetből, hogy nincs erőszak, és nincs nemi erőszak feszültség nélkül. A leginkább megvizsgálásra érdemes aspektus mégis az, hogy – a kínaiakkal ellentétben – az életben maradt bosnyákoknak és ruandaiaknak máig nap mint nap szembe kell nézniük szomszédjaikkal, ismerőseikkel, akik családjukat meggyilkolták, lányaikat vagy őket megerőszakolták.

Ruanda újjáépítése a genocídium utáni években

Amikor 1994 júliusában a Paul Kagame vezette RPF magához ragadta a hatalmat, Ruanda népének egy gazdaságilag, társadalmilag és morálisan is összeomlott országot kellett újraélesztenie. A vezetés egységes nemzeti identitást hirdetett, az évtizedes

megosztottság „egyik napról a másikra” történő kiiktatása azonban komoly problémákat vetett fel. Egyrészt megakadályozza, hogy pontosan rekonstruálni lehessen, mikor és hogyan hozták meg magas szinten a döntést a genocídiumról (Hatzfeld, 2007: 63).³⁴ Másrészt több mint kérdéses, hogy képes-e egy társadalom ilyen rövid idő alatt megbocsátani és változni, márpedig a kimondott cél egyértelműen ez volt. A személyi igazolványból törölték a törzsi hovatartozás megjelölését, a himnuszból is eltüntették az etnikai kategóriákat, és a média sem használhatja azokat. Érdekes azonban, hogy a ruandai narratíva még ma is a tuszik *ellen* elkövetett genocídiumként fogalmaz, elhagyva, azt, hogy a hutuk követték el (és azt is, hogy mérsékelt hutuk is áldozatul estek).³⁵

Hat évvel a népirtás után a ruandai kormány kiadta Rwanda Vision 2020 című programtervét, melyben olyan pontok kaptak kiemelt szerepet, mint a jó kormányzás és életképes állam; humánerőforrás-fejlesztés és tudásalapú gazdaság; privát szektor vezette fejlesztések; infrastruktúrafejlesztés; magas színvonalú, piacorientált mezőgazdaság; regionális és nemzetközi integráció; nemek közötti egyenlőség³⁶ (Ruanda jelenleg világelső a női parlamenti képviselők arányában: 64%) (Bagi, 2015.)

A gazdasági konszolidáció mellett azonban a társadalom teljes újjáépítése volt Ruanda legfőbb feladata, ebben pedig erősen támaszkodtak és támaszkodnak ma is a hagyományos kulturális intézményekre. Ilyenek például az *umuganda*³⁷, az *ingando*³⁸ táborok és a *gacaca* bíróságok (T. Horváth, 2008.) A *gacaca*, azaz falusi bíróságok azért jöttek létre, mert 1999-re körülbelül 120 ezer gyanúsított ült börtönben, az ítélelhozatal viszont rendkívül lassan zajlott, jórészt a bírák, jogászok, ügyvédek alacsony száma miatt (vagy megölték őket, vagy elmenekültek). Ezek a bíróságok az Arushában felállított International Criminal Tribunal for Rwanda (ICTR) és a nemzeti igazságszolgáltatási rendszer működését voltak hivatottak kiegészíteni a kevésbé súlyos esetekben.³⁹ A népi ítélezés rendszere azonban a társadalomépítő igazságszolgáltatás mellett a társadalombomlasztó hatást is magában hordozza. Az eltörölt hutu és tuszi kategóriákat a bűnös és áldozat stigmák váltották fel, melyeknek körvonalát időről időre újrarajzolták a közösségi tárgyalások, hiszen az üléseken családtagok, szemtanúk, rokonok, szomszédok is részt vesznek, tanúskodnak. A soha el nem ítélt elkövetők, a büntetésüket letöltött gyilkosok és segítők egy része mostanra visszatért a közösségbe. A büntetés enyhítésére, és az együttélés megkönnyítésére ugyan bevett gyakorlattá tették a *gacaca* bíróságokon is a „bocsánatkérés intézményét”, de vajon megengedi-e az emberi természet, hogy megbocsássunk azoknak, akik szüleink, testvéreink és gyermekeink életét oltották ki, és a mienkre törtek? Vajon őszinte-e a bűnbocsánat és őszinte-e a megbocsátás? A Hatzfeld által megszólaltatott egyik áldozat, Francine így nyilatkozott: „*Néha, amikor egyedül ülök egy széken, a verandán, elképzelek egy jelenetet. Ha a távoli jövőben egyszer egy szomszéd lassan odajönne hozzám, és azt mondaná: „Jó napot, Francine. Beszélni szeretnék veled. Én vagyok az, aki levágtam mamádat és kishúgaidat. Bocsánodat szeretném kérni”, akkor én annak az embernek semmi jót nem tudnék válaszolni. Egy férfi, ha egyfel több Primust ivott és megverte a feleségét, kérhet bocsánatot. De ha egész hónapig át az volt a munkája, még vasárnap is, hogy öljön,*

mit remélhet egy bocsánattól? Csakhogy folytatnunk kell az életet, mert ő, az élet így határozott...Újra együtt merjük majd a vizet, szót váltunk, ahogy a szomszédok szoktak, eladjuk egymásnak a termésünket. Húsz év múlva, ötven év múlva, talán lesznek fiatal fiúk és lányok, akik könyvekből tanulnak a népirtásról. De a mi számunkra lehetetlen a megbocsátás.” (Hatzfeld, 2007: 220-21)

„A személyi igazolványból törölték a törzsi hovatartozás megjelölését, a himnuszból is eltüntették az etnikai kategóriákat, és a média sem használhatja azokat.”

A nők helyzete a genocídium után

Mivel tuszi nőnek lenni két okból is növelte az életben maradás esélyét (egyrészt, mert nem örökölte tovább származását, így nem volt elsőszámú célpont, másrészt mert szextrabszolgaként átvészelhette a háborút), a véres konfliktus végére körülbelül 70%-os női többség alakult ki a ruandai társadalomban. Az évszázadokon át elnyomott csoportnak – jogosan gondolhatjuk – kiemelt figyelmet kellett volna élveznie az újjáépítésben, a kép azonban kettős.

Egyrésztől az 50%-ra emelkedett női családfőjű háztartások⁴⁰ ellenére az öröklés kérdése máig nem megoldott, noha a törvény már rendelkezik arról, hogy nő is örökölhet földvagyonot, a szokások nem változnak ilyen ütemben. Barbara Mulvaney, az ICTR rangidős ügyvédje egyik beszédében arra is felhívta a figyelmet, hogy Arushában nem volt olyan bíró, akinek a nemi erőszak lett volna a szakterülete, és az egész szexuális erőszakra vonatkozó nyomozást elhanyagolták,⁴¹ illetve Nowrojee 1996-os munkájában szintén részletesen elemezte, milyen nehezen érkeztek meg a pénzek az ICTR működéséhez. A 2009-ben felvett vallomások áldozatainak legalább 40%-a HIV-pozitív, a kezelésre azonban többnyire nincs pénzük, emiatt egészségi állapotuk folyamatosan romlik. Rebecca Tinsley elmondása szerint 2004-ig a Vöröskereszt még a börtönökbe is vitt anti-retrovírus tablettákat a férfiaknak, akik megerőszakolták a nőket, de a megerőszakolt nőknek nem. Emiatt pedig a nők nagy része meghalt, mielőtt elmesélhette volna történetét.⁴² A statisztikák mellett pedig ott vannak a lelki egészségre ható tényezők a nemi erőszaknak. Az interjúk tanúsága szerint a legtöbben a szegényen, a társadalom megbélyegzésétől vagy az elkövetőtől való félelmükben nem merik vállalni sorsukat. A vallomásokból az is világosan látszik, hogy az „interahamwe gyerekek” elfogadása mind az édesanya, mind a házastárs számára szinte kivétel nélkül problémás. A megerőszakolt nők gyakran büntudatot éreznek, hogy családjuk gyilkosának segítségével éltek túl a genocídiumot, aki fogva tartotta őket. Rengetegen érzik magukat a társadalom kiteszített, elszigetelt, gyökértelen tagjainak, a lelki betegségek pedig gyakran fizikai betegségekbe is átfordulnak. Az áldozatok visszatérő rémálmodokról és krónikus fejfájásról számolnak be.

Másrészt viszont Kagame elnök saját weboldalán felsorolja, melyek azok a területek, amelyeken változást értek el 2000 óta – a GDP-emelkedés és a turizmus-fejlesztés stb. mellett –, és a változások milyen mértékűek. A születéskor várható

élettartamot 51-ről 62-re növelték 2000 és 2012 között; a társadalom 73%-a jogosult egészségügyi ellátásra; a HIV-fertőzöttek 92%-a kap anti-retrovírus terápiát; 2000 és 2010 között 55%-kal csökkentették a szüléssel kapcsolatos halálozások számát; 2006 és 2012 között több mint a duplájára nőtt azok száma, akik beiratkoznak a középiskolába; a parlamenti képviselők 64%-a nő.⁴³ Ez a magas női reprezentáció pedig Rebecca Tinsley szerint nemcsak a politikában, hanem a gazdaságban és a művészetben is jelen van – és a népirtás nélkül nem valósulhatott volna meg ekkora fordulat a társadalomban. Hozzáteszi azt is, hogy talán mára az egyik legjobb helyzetben vannak a ruandai nők az afrikai kontinensen, a nők nagyobb fokú szabadsága pedig jó alkalom a Ruanda jövőjét formáló közösségépítésre is. A politikai szintéren számos intézmény foglalkozik a nők felzárkóztatásával és a nemi egyenjogúsággal (Bagi-Tarrósy 2013:34-36). Jelenleg a támasz nélkül maradt és önállóságba kényszerült vagy önállóságra vágyó nőknek NGO-k nyújtanak segítséget, amelyek írást-olvasást, nyelveket tanítanak, illetve a jelentkezők szakmát is elsajátíthatnak a képzések keretében (Bagi 2015.).

Az apró kelet-afrikai ország jelene tehát nagyon sok kérdést felvet. Míg a kormány egy tiszta, feltörekvő gazdaságú, nemi egyenjogúságot hirdető egységes ország képét mutatja a világ felé, addig a tragédia feldolgozását csak egy oldalról közelíti meg, és nem teszi lehetővé a teljes igazság nyilvánosságát. Miközben világszerte a nők parlamenti képviseletében, addig Bagi Judit és Tarrósy István *Women's Political Representation and Participation in Rwanda Today* című tanulmányában több kérdéskör átgondolását is felveti a nők reprezentációjával kapcsolatban. Egyrészt hogy önmagában ettől a kiugróan magas aránytól vajon valódi politikai erővel rendelkeznek-e a nők. Másrészt a számok mögé néznek, miszerint a lányok beiskoláztatása ugyan növekvő tendenciát mutat, azonban azok száma, akik be is fejezik az iskolát, rendkívül alacsony: 50%, s ezzel az ország utolsó helyre szorul szubszaharai Afrikában. Rámutatnak továbbá arra is, hogy a szegénység is nagyobb eséllyel érinti a nőket (Bagi és Tarrósy, 2013: 37). Noha intézményesült formában, az *umuganda* tevékenységek keretében megbeszélik a közösség és a családok problémáit, addig az ENSZ és az ENSZ Népesedési Alapjának *Country Assesment on Violence against Women in Rwanda* című 2008-as felmérése⁴⁴ alapján Ruandában a népirtás után is extrém módon magas a családon belüli erőszak, és annak minden formája, ide értve a szexuális erőszakot is. A tanulmányban tárgyalt három ország, és kiemelten Ruanda esetében azt láttuk, hogy a társadalmi, gazdasági problémák okozta feszültségek manifesztálódtak erőszakos cselekményekben. Miközben tehát a népirtás és a nemi erőszak begyógyíthatatlan sebeket ejtett az áldozatokon, addig az ország mutatói sem jeleznek egyértelműen pozitív irányt, sőt, sok esetben ezek a számok továbbra is fennálló belső feszültségekről árulkodnak. Azért fontos ezt hangsúlyozni, mert amikor azt látjuk, hogy a belső feszültségek erőszakhoz vezetnek, megoldásuk azonban még várat magára, akkor kötelességünk kritikus szemmel tekinteni Ruandára, és az eddig elért eredmények elismerése és tanulmányozása mellett a továbbra is fennálló problémáknak is figyelmet szentelni. ☀

Jegyzetek

- 1 Az Egyesült Nemzetek Szervezete által felvett interjúk egyik interjúalányának, Adoline-nak a vallomásából. <http://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/testimonies/pdf/31%20-%20Adoline%202009.pdf>
- 2 idézi Diamond, 2009: Leave None to Tell the Story: Genocide in Rwanda, Human RightsWatch 2004
- 3 Az Ugandában tuszi menekültekből alakult Ruandai Hazafias Front (RPF) is követett el gyilkosságokat az országért folytatott harc során hutuk ellen.
- 4 Az először német, majd belga fennhatóság alá kerülő országban a tehetősebb, állattenyésztő tuszi csoport élvezett előnyöket, melyet a gyarmatosítók is elfogadtak, sőt, erősítettek. A belgák olyannyira elfogadták és támogatták a tuszik hamita eredetét (hogy valahonnan a Nílus környékéről származnak), hogy a leginkább gazdaságilag elkülönülő csoportok között a fizikai különbségeket – magas, karcsú, világosabb bőrű tuszik és alacsony, zömök, sötétbőrű hutuk - kezdték hangsúlyozni, majd az 1930-as évek elején a személyi igazolványba is kötelezően bevezették az etnikai megjelölést. Innentől kapott értelmet igazán az etnicitás, amelyben a felsőbbrendű, az európaiakra jobban hasonlító, illetve a sötétebb bőrű csoportokon keresztül megalkották a szembenállás kategóriáit (Biedermann, 2015).
- 5 Scott Straus *The Order of Genocide* című munkájában 250 ezernél maximalizálja a szexuális erőszak számát, sőt, valamivel kevesebbnek ítéli, pontosabb forrás híján azonban elfogadja a Human RightsWatch *Shattered Lives* című tanulmányára hivatkozva. Utóbbi arra alapozza becsléseit (250.000-500.000), hogy a statisztikák szerint 100 szexuális erőszakból egy esetben esik teherbe az áldozat, a genocídium alatt elkövetett nemi erőszakból származó terhességek számát pedig körülbelül 2000 és 5000 körülire teszik.
- 6 Convention on the Prevention and Punishment the Crime of Genocide
- 7 http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf
- 8 http://legal.un.org/avl/pdf/ha/ictr_EF.pdf
- 9 [http://legal.un.org/icc/statute/english/rome_statute\(e\).pdf](http://legal.un.org/icc/statute/english/rome_statute(e).pdf)
- 10 Az említett tanulmány egy 1995-ös felmérésre hivatkozva azt írja, a ruandai társadalom elutasítja a nők otthoni tevékenységen kívül végezhető lehetőségeit mind formálisan, mind informálisan, oktatásban, politikában, egészségügyben.
- 11 Hatzfeld egy banda tagjait szólaltatja meg könyvében. Mind elkövetőként börtönbüntetését tölti az interjúk idején.
- 12 <http://www.booksandideas.net/The-devils-from-the-Thousand-Hills.html>
- 13 <http://www.womenundersiegeproject.org/conflicts/profile/rwanda>
- 14 <http://www.booksandideas.net/The-devils-from-the-Thousand-Hills.html>
- 15 Reweaving: Rwanda After Rape, <https://vimeo.com/110605538>
- 16 <http://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/education/survivortestimonies.shtml>
- 17 Az áldozatok nem mindenhol jelölik ezzel a szóval elkövetőiket, a „killer”, „prominentkiller”, „militiaman”, „brother” szavakat is használják, sőt, néhol talán a „soldier” is inkább az interahamwe tagjaira utal, mint a hivatalos katonaságra, így nehéz pontosan meghatározni az adatokat.
- 18 Ministry of Family and the Promotion of Women
- 19 Az ENSZ 2009-es felmérésében a nők átlagéletkora jóval alacsonyabb, hiszen az elvelt tizenöt évben már sokan életüket veszítették a túlélők közül, ezért a Human RightsWatch becslését használom.
- 20 http://genocidearchiverwanda.org.rw/index.php?title=Interactive_Maps
- 21 idézi: Konfliktuskutato.hu: Népirtás Ruandában 1994 egy elkövető, Pio Mutungirehe vallomását.
- 22 Konfliktuskutato.hu: Népirtás Ruandában 1994.
- 23 Darlene vallomása

- 24 Konfliktuskutato.hu: Népirtás Ruandában 1994.
- 25 Az ENSZ 2009-es felmérése keretében készült interjúból saját fordítás.
- 26 A <http://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/education/survivortestimonies.shtml> oldalon található vallomások feldolgozásával nyert adatok alapján.
- 27 Feltehetően a férfiági öröklés miatt is voltak elsődlegesen a férfiak a kiirtásra ítélt csoport.
- 28 Voltak természetesen, akiknek sikerült elmenekülniük az országból, elbújniuk vagy az RPF által ellenőrzött területen, menekülttáborba jutni.
- 29 htkp.org: A Japán Birodalom 1937-1945
- 30 Az adatgyűjtés során a ruandai vallomások közt egyetlen olyan esettel találkoztam, ahol a hutu férfi azzal „gyanúsította” áldozatát, hogy azért nem „akar” teherbe esni, mert nem szeretne hutu gyereket
- 31 Konfliktuskutato.hu: Háborús Bűnök Boszniában
- 32 Uo.
- 33 Mult-kor.hu: Több tízezer nőt erőszakoltak meg a délszláv háborúban
- 34 Ez részben azért is szolgálja a jelenlegi vezetés érdekét, mert az RPF is – bár nem ismeri el – emberek tízezreit végezte ki a háború során.
- 35 Minden olyan fórum ezt a narratívát használja, ahol a népirtásra emlékeznek.
- 36 <http://www.sida.se/globalassets/global/countries-and-regions/africa/rwanda/d402331a.pdf>
- 37 Az *umuganda* közösségi szolgálatot jelent, amelynek keretében építkeznek, illetve megtisztítják például a nejlonzacskóktól Ruandát (Jantsek 2015). Ruanda az első nejlonzacskó mentes ország, ahol be is tiltották a használatát, hivatalosan azért, mert eldugította a csatornákat, és gyakran az állatok számára is veszélyt jelentett a földeken. Miközben ezek valós problémák - az országimázs filmek alapján - a ruandai vezetés egy „makulátlanul tiszta” ország fényében szeretné feltüntetni magát. Véleményem szerint ez egyértelműen arra az emberi természetre apellál, hogy összekapcsoljuk a tisztaságot a renddel, miközben sejthető, hogy nem csak az országot irányítja autoriter módon Kagame, de a környező országok különböző gerillacsoportjait is támogatja nagy valószínűséggel. Az *umuganda* egyébként a közösség problémáinak megbeszélésére is lehetőséget nyújt. Ezekre minden alkalommal a közösségi munka után kerül sor a közösség vezetőjének segítségével. A beszélgetések során a családon belüli erőszak is szóba kerül.
- 38 Az *ingando* táboroknak – a hivatalos álláspont szerint - céljuk, hogy olyan ideológiai nevelést adjanak, főként a fiataloknak, amely segíti a megbékélést, érzékennyé teszik az egyént a nagy nemzeti kérdések iránt, történelmi és állampolgári ismereteket adnak, előmozdítják az egységes ruandai identitást.
- 39 Az elítélteket négy kategóriába sorolták az elkövetett bűn súlyossága szerint: az első kategóriában a kitervelők, szervezők, felbujtók voltak, a másodikban a szándékos elkövetők és támogatóik, a harmadikban, akik nem gyilkos szándékkal követtek el bűncselekményt, a negyedikben pedig azok, akik vagyon elleni bűncselekményt követtek el.
- 40 Az adatok a Human Rights 1996-os *Shattered Lives* című tanulmányából származik, amely közvetlenül a népirtás utáni demográfiai adatokat mutatja.
- 41 Youtube.com: The War on Women – Rwanda
- 42 Vimeo.com: Reweaving: Rwanda After Rape
- 43 <http://paulkagame.com/index.php/achievements>
- 44 http://www.un.org/womenwatch/ianwge/taskforces/vaw/VAW_COUNTRY_ASSESSMENT-Rwanda-1.pdf

Felhasznált irodalom

- AlJazeera (2015): *Rwanda: From hatred to reconciliation*. Elérhető az interneten: <http://www.aljazeera.com/programmes/aljazeeraworld/2015/09/rwanda-hatred-reconciliation-150929140405404.html>
- Bagi Judit (2015): A nők küzdelme az egyenjogúságért és a felemelkedésért Ruandában, *Afrikablog.hu* (2015. augusztus 26.) Elérhető az interneten: <http://www.afrikablog.hu/a-nok-kuzdelme-az-egyenjogusagert-es-a-felemelkedesert-ruandaban/> (letöltve: 2015. november 7.)
- Bagi Judit, Tarrósy István (2013): Women's Political Representation and Participation in Rwanda Today, In: Tradition vs. Modernity in Contemporary Africa, Viva Africa 2013. Elérhető az interneten: http://www.vivaafrica.cz/files/5652487932547/viva_africa_2013_proceedings.pdf (letöltve: 2016. szeptember 30.)
- Biedermann Zsuzsánna (2015): *Genocídium és destabilizáció az afrikai Nagy Tavak Régióban*, Budapest, Publikon Kiadó
- Biedermann Zsuzsánna (2015): Ruanda: gazdasági sikertörténet húsz évvel a népirtás után, *Afrikablog.hu* (2015. március 31.) Elérhető az interneten: <http://www.afrikablog.hu/ruanda-gazdasagi-sikertortenet-husz-evvel-a-nepirtas-utan/> (letöltve: 2015. november 7.)
- Biedermann Zsuzsánna (2015): A ruandai népirtás emlékére, *Afrikablog.hu* (2015. április 7.) Elérhető az interneten: <http://www.afrikablog.hu/a-ruandai-nepirtas-emlekere/> (letöltve: 2015. november 7.)
- Caton-Jones, Michael (2005): *Shooting dogs*
- Chang, Iris (1997): *The Rape of Nanking*, England, Penguin Books
- Cruddas, Sarah (2015): Rwanda outgrows its genocide orphanages, *bbc.com* (2015. március 12.) Elérhető az interneten: <http://www.bbc.com/news/world-africa-31830220> (letöltve: 2016. április 25.)
- Csepeli György (2014): *Emberek csoportjai közötti konfliktusok*, Kritika: Társadalomelméleti és kulturális lap XLIII. pp.11-12.
- Diamond, Jared (2009): Malthus Afrikában In.: *Összeomlás*, Budapest, Typotex Elektronikus Kiadó, 305-321.
- Eriksen, Thomas Hylland (2008): *Etnicitás és nacionalizmus*, Budapest, Gondolat Kiadói Kör
- Gutman, Roy és Rieff, David (2002): *Háborús bűnök*, Budapest, Zrínyi Kiadó
- Gaulke, Cheri (2015): Reweaving: Rwanda After Rape, *Vimeo.com* Elérhető az interneten: <https://vimeo.com/110605538>
- Hatzfeld, Jean (2006): *A bozótívágó kések évszaka – A ruandai gyilkosok vallanak*, Budapest, Ulpius-ház
- Harerimana, Prosper (2009): Death and life after the death in Rwandan culture, *deathinafrica.wordpress.com* (2009. május 9.) Elérhető az interneten: www.deathinafrica.wordpress.com
- Nowrojee, Binaifer (1996): *Shattered Lives: Sexual Violence during the Rwandan Genocide and its Aftermath*. Human Rights Watch. Elérhető az interneten: <https://www.hrw.org/reports/1996/Rwanda.htm> (letöltés: 2016. május 20.)
- Jantsek Sarolta (2015) Ruanda – Az első „nylonzacskó-mentes“ ország Afrikában, *Afrikablog.hu* (2015. szeptember 18.) Elérhető az interneten: <http://www.afrikablog.hu/ruanda-az-első-nylonzacsko-mentes-ország-afrikaban/> (letöltve: 2015. november 7.)
- Kiernan, Ben (2007): *Blood and Soil*, USA, Yale University Press
- Kaberuka, Donald (2000): *Rwanda Vision 2020*, Ministry of Finance and Economic Planning, Republic of Rwanda, Kigali Elérhető az interneten: <http://www.sida.se/globalassets/global/countries-and-regions/africa/rwanda/d402331a.pdf> (letöltve 2015. november 15.)
- Konfliktuskutato.hu: *Népirtás Ruandában 1994* Elérhető az interneten: http://konfliktuskutato.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=344:nepirtas-ruandaban-1994&catid=42:nepirtasok&Itemid=210 (letöltés: 2016. május 29.).

- Moise, Jean (2007): *The Rwandan Genocide: The True Motivations of Mass Killings*. Emory University: Emory Endeavors in World History
- Mult-kor.hu: *Több tízezer nőt erőszakolhattak meg a délszláv háborúban* (2013. október 4.) Elérhető az interneten: <http://mult-kor.hu/cikk.php?id=39791> (letöltés: 2016. május 29.)
- Mulvaney, Rebecca (2014): *The War on Women–Rwanda*. Elérhető az interneten: https://www.youtube.com/watch?v=-Ax_rCSfH8w
- Lawyer Herald (2014): Guilty Rwandans forgiven by genocide victims’ families 20 years after 1994 Tutsi-Hutu slaughter, *Lawyerherald.com* (2014. április 7.) Elérhető az interneten: <http://www.lawyerherald.com/articles/5228/20140407/guilty-rwandans-forgiven-by-genocide-victims-families-20-years-after-1994-tutsi-hutu-slaughter.htm> (letöltve: 2016. április 22.)
- T.Horváth Attila (2008): Purgatórium és népakarat: a ruandai megbékélési törekvések mérlege. *Külügyi szemle* (4): 140-155.
- Straus, Scott (2006): *The Order of Genocide*, Cornell University Press
- United Nations (1998): Rome Statute of the International Criminal Court. Elérhető az interneten: [http://legal.un.org/icc/statute/english/rome_statute\(e\).pdf](http://legal.un.org/icc/statute/english/rome_statute(e).pdf) (letöltve: 2016. május 29.)
- United Nations (2007): Statue of the International Tribunal for Rwanda. Elérhető az interneten: http://legal.un.org/avl/pdf/ha/ictr_EF.pdf (letöltve: 2016. május 29.)
- United Nations (2009): Updated Statue of the International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia. Elérhető az interneten: http://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Statute/statute_sept09_en.pdf (letöltve: 2016. május 29.)

További felhasznált anyagok

- Country Assessment on Violence Against Women, Rwanda (2008)
- <http://www.un.org/en/preventgenocide/rwanda/about/bgsexualviolence.shtml>
- www.kwibuka.rw
- www.gov.rw
- www.genocidearchiverwanda.org.rw
- <http://www.rw.undp.org/>
- <http://risdrwanda.org/>

English Abstract

“Each day we were raped in full view of everyone”

– Mass sexual violence during the genocide in Rwanda –

In 1994 the number of rapes committed against women was around 250,000 during the Rwandan genocide. Although sexual violence is often brought about in the time of conflicts, it would cause distortion to identify the hundreds of thousands of cases of rape and other form of sexual violence only as a war tool in Rwanda.

First, the paper attempts to highlight the probable causal relationship between sexual violence and economic, social and other cultural factors. Second, it offers a structured summary of details and patterns of sexual violence in order to articulate the difficulties of coping with the trauma. Finally, the paper provides an overview of the two decades after the genocide: how the government rebuilds the country and society at large; how it helps empower women and what results they achieved, also putting an emphasis on enduring issues and disputes.

A szerzőről

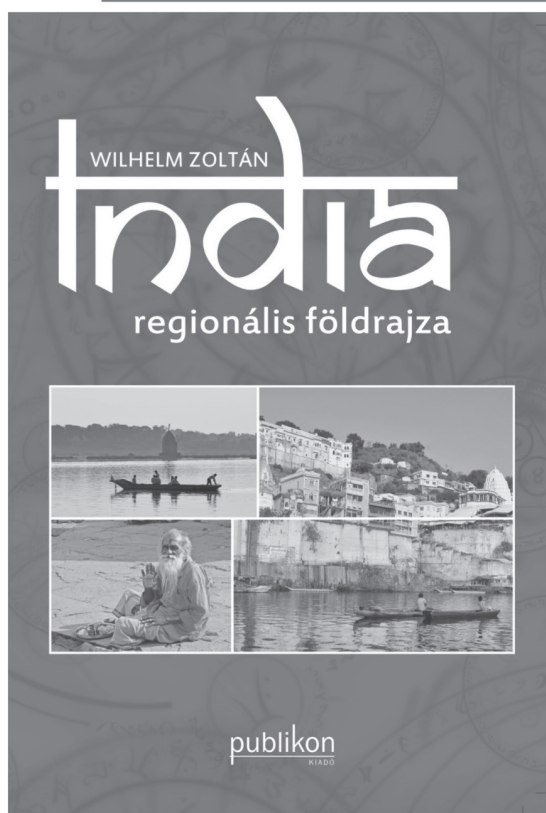
Lator Anna a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetemen Társadalomtudományi Karán végzett kulturális antropológia mesterképzésen. Jelenleg másodéves PhD hallgató az ELTE Szociológia Doktori Iskolájának Interdiszciplináris képzésén.

About the Author

MA in Cultural Anthropology, currently, second-year PhD student at Eötvös Loránd University, Faculty of Social Sciences, Doctoral School of Sociology, Interdisciplinary Studies.

l.annaluca@gmail.com

Wilhelm Zoltán

India regionális földrajza

Teljes biztonsággal állíthatjuk, hogy a világ társadalmi szempontból legváltozatosabb – és így az egyik legérdekesebb – állama India. Lakosságának etnikai, nyelvi, vallási, illetve kaszttagolódása olyan heterogenitást eredményez, melyre más országban aligha találunk példát. Mindez együtt jár a hatalmas állam természetföldrajzi adottságaiban meglévő különbségekkel is: a Föld legmagasabb hegységének csúcsaitól a tengerparti síkságokig, a trópusi sivatagtól az esőerdőig juthatunk el Indián belül. Ez a rendkívüli sokszínűség természetes módon eredményez komoly belső különbségeket. Ezt fejezi ki az a szlogen, amely a hivatalos köröknek és az utca emberének is hitvallása: „unity in diversity”, vagyis egység a különbözőségben. Ez az alapja annak a toleranciának, amely hidat jelent a különböző, de együtt élő kultúrák között. És ez a bölcs türelem vezetett el az 1990-es évek eleji gazdasági rendszerváltozáshoz, amely a világ egyik leggyorsabban bővülő gazdaságává tette Indiát.

A kötet megrendelhető a kiadótól!
www.publikon.hu